

Bart Westerweel

‘Hier bloeit ook de vlier al, vandaag is hij opengegaan, het is zoo warm, dat ik mijn lichtste mouseline jurk heb moeten aantrekken. Ondanks zon en warmte zijn mijn vogels de een na den ander verstomd. Ze zijn blijkbaar heelemaal in beslag genomen door het broedbedrijf; de wijfjes zitten op het nest, de mannetjes hebben de snavel vol werk om voor hun echtgenooten voedsel te zoeken.... in ieder geval is het nu stil in mijn tuintje; ... mijn meesjes laten zich heelemaal niet meer zien. Van uit de verte kreeg ik gisteren slechts een korte groet van een pimpelmees en dat trof mij diep’.

Deze lyrische natuurbeschrijving is niet geschreven door een vakantieganger vanuit een aangenaam buitenverblijf, maar is een fragment uit een brief van Rosa Luxemburg, geschreven tijdens de Eerste Wereldoorlog vanuit haar eenzame cel in de gevangenis. Karl Liebknecht, haar medestrijder, zat elders gevangen. Samen hadden ze zich fel gekeerd tegen de bereidheid van de sociaal-democraten in het Duitse parlement om de oorlog te ondersteunen. In 1919 werden Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht opnieuw gearresteerd, mishandeld en vermoord, nu honderd jaar geleden.

De geciteerde passage is afkomstig uit een boekje met de titel *Brieven uit de gevangenis*. Het ongedateerde boekje moet in de twintiger jaren van de vorige eeuw zijn gepubliceerd. Alle brieven zijn gericht aan Sonja, de vrouw van Karl Liebknecht. Naast de lofzangen op de natuur en talrijke verwijzingen naar muziek en literatuur getuigen de brieven van diepe vriendschap voor Sonja. Ze zijn vrij van elke vorm van zelfbeklag. Deze morele en geestelijke waarden boden Rosa Luxemburg tegenwicht tegen haar miserabele omstandigheden. Haar prachtige brieven zijn een toonbeeld van wat Hanna Arendt de *Amor Mundi* (Liefde voor de wereld) zou noemen.

Dit boekje staat in mijn boekenkast en draagt op het titelblad de simpele opdracht: ‘Aan Joop van Mirjam’. Het moet een cadeautje zijn geweest dat Mirjam Waterman ooit aan Joop Westerweel, mijn vader – zijn naam staat achter mij in steen gebeiteld – heeft gegeven. In de dertiger jaren van de vorige eeuw gaven Joop en Mirjam beiden les op de Werkplaats Kindergemeenschap in Bilthoven. Daar ontstond een hechte vriendschap. Het boekje *Brieven uit de Gevangenis* was veel meer dan een gelegenheidscadeautje. Het had helaas nog niets van zijn actualiteit verloren.

Toen Joop zijn cadeautje kreeg, waren al vele Joodse vluchtelingen de grens naar Nederland overgestoken, vooral na de Kristallnacht van 1938. Mirjam kwam uit een Joods gezin. Vlakbij haar ouderlijk huis in Loosdrecht was een groep jonge Joodse vluchtelingen gehuisvest. Het waren zelfbewuste, idealistische jonge mensen, die het onveilige Europa wilden ontvluchten en zich bij boeren in de omgeving bekwaamden als voorbereiding op een pioniersleven in Palestina. Toen in 1942 de deportaties van Joden naar de kampen echt op gang was gekomen, hoorde Mirjam van de leiders van de Loosdrechtgroep dat het huis korte tijd later door de Duitsers zou worden leeggehaald. De ruim vijftig bewoners waren in acuut gevaar. Mirjam deed een appèl op Joop om te helpen de groep te laten vluchten en onder te duiken. Mijn vader beschouwde dit verzoek niet als een bezoeking maar als een bevrijding. Eindelijk kon hij iets *doen* om degenen die bedreigd werden te behoeden voor de ondergang. Een kleine groep - de leiders van de Joodse jongeren en Joop met een aantal vrienden - slaagde er in een paar dagen tijd in voor alle bewoners (voorlopig) onderdak te vinden. Toen de Duitse vrachtwagens arriveerden, was het huis leeg.

Deze actie was het begin van het verzetswerk van mijn ouders en hun Joodse en niet-Joodse medestrijders. Naar schatting hebben in totaal ca. 250-275 Joden de oorlog door de hulp van de Westerweelgroep overleefd. Wapens werden niet gebruikt. Geen mens werd gedood; velen werden gered.

Voor ons gezin – wij waren met vier kinderen – had de radicale keuze van mijn ouders zich volop in te zetten voor het verzetswerk ingrijpende gevolgen. Wil Westerweel, onze moeder, werd in december 1943 bij een bevrijdingsactie van een Joodse vrouw door laf verraad aan de achteruitgang van het Centraal Station in Rotterdam gearresteerd. Ze werd gevangene gezet, verhoord en in januari 1944 naar Vught overgebracht. Ze schrijft in haar niet gepubliceerde herinneringen dat in Vught “een heel trieste stemming heerste”, omdat in het kamp kort voor haar komst het bunkerdrama had plaatsgevonden, waarbij tien vrouwen om het leven waren gekomen. De nagebouwde cel 115 in het Nationaal Monument getuigt vandaag nog van die gruwelijke gebeurtenis. Onmiddellijk na haar arrestatie werden wij, de kinderen, uit huis en van school gehaald en op verschillende plekken in het land bij gezinnen ondergebracht.

Mijn vader dook onder, maar zette het verzetswerk, zo goed en kwaad als het ging, voort. In maart 1944 ging het mis. Joop werd bij toeval gearresteerd, toen hij een paar Joodse meisjes over de grens met België wilde brengen. Nadat hij in bureau Haagseveer in Rotterdam ernstig was gemarteld door de SD, kwam ook hij uiteindelijk in Vught terecht.

Mijn moeder was op dat moment buiten het kamp tewerkgesteld in de gasmaskerfabriek in Den Bosch. Toen zij hoorde wat er met Joop gebeurd was, wist ze door het slikken van een grote dosis kininetabletten te bewerkstelligen dat ze per ambulance werd teruggebracht naar het kamp. Daar hebben mijn vader en moeder elkaar nog één keer gezien, hij achter een raam in de mannenbarak, zij in de vrouwenbarak, een binnenplaats van zo'n 25m. tussen hen in. Ze keken naar elkaar en zwaaiden.

Kort daarna werd mijn vader naar de bunker gebracht, waar hij, zoals diverse getuigen naderhand hebben verteld, het moreel hooghield door via de open ramen van de cellen dam- en schaakwedstrijden te organiseren, en voordrachten over politiek en literatuur te houden. Daar schreef hij ook, kort voor zijn dood, het gedicht 'Avond in de Cel'. Uit de getuigenissen, uit zijn gedicht en uit de brieven van mijn vader die bewaard zijn gebleven, blijkt dat dezelfde waarden die Rosa Luxemburg 25 jaar eerder in de gevangenis hooghield, mijn vader in staat stelden om in barre omstandigheden overeind te blijven.

Op 11 augustus 1944 werd, als represaille voor de liquidatie van een NSB-burgemeester door het gewapend verzet, een aantal mannen, onder wie mijn vader, uit de bunker gehaald en hier, op deze plek, gefusilleerd. Mijn moeder werd heimelijk op de hoogte gebracht, maar kon haar verdriet niet laten blijken om de boodschapper niet in gevaar te brengen. Ze schrijft: “Dus slikte ik al m'n verdriet in; ik voelde me dof en koud en verloren in een krankzinnige wereld”.

Toen het kamp op 5 en 6 september 1944 werd ontruimd, werden alle mannen naar het concentratiekamp Sachsenhausen afgevoerd, de vrouwen naar Ravensbrück. Mijn moeder was één van hen. Over de ellende die mijn moeder in Ravensbrück moest doorstaan, zal ik hier niet uitweiden. Het was, kortweg gezegd, een wonder dat ze het heeft overleefd en nog tot haar negentigste in ons midden is geweest.

Ondanks de onmenselijke omstandigheden in het kamp waren er toch vrouwen die zich geestelijk staande wisten te houden en zelfs in staat bleken medemenselijkheid te tonen. Mijn moeder was zonder twijfel een van hen en werd daar op een wel heel bijzondere manier voor beloond. Op haar laatste verjaardag in het kamp, op 18 maart 1945 – ze had er op dat moment 14 maanden doorgebracht – kreeg mijn moeder van haar medekampgenoten een aantal cadeautjes; ze zijn bewaard gebleven en in het bezit van de familie: een in een mooi, geborduurd stoffen omslagje gevat receptenboekje met de heerlijkste gerechten uit de wereldkeuken – de recepten waren door vrouwen van diverse nationaliteiten uit het geheugen gevist en in potlood opgeschreven. Er was een schriftje met kartonnen kaft, met in potlood, hier en daar in kleur, alle vijftien coupletten van het

Wilhelmus uitgeschreven. En nog een klein, met een wollen draadje bijeengehouden bundeltje met poëzie, van de Duitse dichter Rilke. De drie presentjes drukken een verlangen uit naar aspecten van een volwaardig leven die in het kamp volstrekt afwezig waren: de recepten staan voor de eerste levensbehoefte van behoorlijk voedsel, het Wilhelmus verwijst naar een leven in vrijheid, en het schriftje met de poëzie van Rilke, ten slotte, symboliseert het geestelijk leven in de vorm van de schoonheid en kracht van de literatuur.

Zoals Rosa Luxemburg in de brieven die ze in haar gevangenis schreef haar menselijkheid wist te bewaren en moed putte uit haar beleving van de natuur, muziek en literatuur, zo ontleenden mijn moeder en de vrouwen in het kamp geesteskracht aan vergelijkbare, onstoffelijke waarden. Mijn vader verloor nooit het vermogen om de ellende van anderen met zijn eigen innerlijke kracht te verlichten. Zijn gedicht 'Avond in de Cel' eindigt met de volgende strofe:

Het is het uur van zinnen
Nu is de nacht gedaald:
Nu wordt door 't Licht van binnen
Mijn wezen overstraald.

Hier, vandaag, herdenken wij de ontruiming van kamp Vught, nu 75 jaar geleden. Het is goed om stil te staan bij de zo verdrietige geschiedenis van deze plek. Maar het is minstens zo wezenlijk om te beseffen dat bijzondere mensen zoals Joop en Willy Westerweel en hun Joodse en niet-Joodse vrienden bij het nastreven van een menslievender, rechtvaardiger wereld zonder geweld, ook konden putten uit andere bronnen dan een ideologie over die betere wereld: innige vriendschap, liefde voor de natuur, besef van de zeggingskracht van kunst, literatuur en de onstoffelijke, onsterfelijke muziek. *Amor mundi*, liefde voor de wereld, is wat hun handelen ten diepste verbindt.

Er gaapt nogal een kloof tussen het voetstuk van heldendom in een tijd van oorlog en ontbering en ons dagelijks leven in een tijd van vrede en welvaart. Voor mij is herdenken van wat toen, 75 jaar geleden, gebeurde ook een zoektocht naar fundamentele waarden die mensen in staat stelden om in de extreme omstandigheden van de Tweede Wereldoorlog uitzonderlijke keuzes te maken. Als diezelfde waarden een inspiratiebron kunnen vormen voor ons denken en doen in de wereld om ons heen, wordt herdenken, naast stilstaan bij onmenselijke misdaden en persoonlijk verlies, ook een levende kracht.